

BIJDRAGE

VINCENT SCHELTENS

DE ZOMER VAN 1917 IN CONTEXT

Anders dan de zomer van 2018 kan men de zomer van 1917 bezwaarlijk als heet omschrijven. In dat opzicht was het jaar niet goed begonnen. Tussen 20 januari en 10 februari had een strenge koudegolf het land geteisterd met 22 opeenvolgende vriesdagen. De twee daaropvolgende maanden zouden respectievelijk de koudste maanden maart en april van de twintigste eeuw worden. Het markantste weerkundige feit van de zomer bestond uit een overvloedige regenval in juli en augustus.

Toch kende 1917 spreekwoordelijk een hete zomer. Het was de zomer van belangrijke internationale en nationale politieke en militaire gebeurtenissen, maar ook het moment waarop aan het IJzerfront Vlaamse soldaten zich manifesteerden en de spanningen met de politieke en militaire hiërarchieën een hoogtepunt bereikten.

INTREDE VAN DE VS

Op 6 april 1917 verklaarden de Verenigde Staten Duitsland de oorlog. Twee dagen later verbrak Oostenrijk-Hongarije zijn diplomatieke banden met de Amerikanen. Eind juni arriveerden de eerste VS-troepen in Europa. De Amerikaanse interventie vormde een keerpunt in de oorlog en zou de machtsverhoudingen voor de rest van de eeuw bepalen. Dat is althans de mening van de Hongaars-Amerikaanse historicus John Lukacs die beweert dat zonder de Amerikaanse deelname Frankrijk en Groot-Brittannië de Eerste Wereldoorlog niet hadden kunnen winnen, of althans niet in 1918. De twintigste eeuw, zo besluit hij, zou een Amerikaanse eeuw worden, zoals de achttiende een Franse en de negentiende een Britse eeuw was geweest.¹

¹ J. Lukacs, *A Short History of the Twentieth Century*, Cambridge-London, 2013, pp. 3 e.v.

J. V. Nolle
19^e de Signal

NIEUW DUIJS GEZAG

In het derde jaar van de oorlog begon Duitsland tekenen van uitputting te vertonen. De gigantische oorlogsinspanningen eisten hun tol en vertaalden zich in schaarste en miserie. Broodrellen en stakingen waren in Duitsland niet van de lucht. Eind 1916 trad een nieuw gezag aan waarbij het zwaartepunt nog meer naar het militaire verschoof dan al het geval was. Veldmaarschalk Paul von Hindenburg – in Duitsland als een held vereerd – en zijn rechterhand, generaal Erich Ludendorff, kregen na een lange interne machtsstrijd het bevel over de hele oorlogsvoering en eigenden zich de facto ook de politieke macht toe. Beide 'krijgsheren' hielden het Duitse Rijk in hun ijzeren greep en zelfs Kaiser Wilhelm II kon, zelfs indien hij dat had gewild, niet tornen aan hun macht.² In de zomer van 1917 vertaalde dit zich in de vervanging van kanselier Theobald von Bethmann Hollweg door Georg Michaelis, een aan de militairen ondergeschikt figuur. Meer nog dan daarvoor werd de hele Duitse economie in dienst van de oorlog geplaatst. De nieuwe generale staf besloot alles op een slotoverwinning te zetten. Begin 1917 had Duitsland de Entente de onbeperkte onderzeese oorlog verklaard.

MIJNENSLAG EN DERDE SLAG BIJ IEPER

Begin juni 1917 wilden de Britten met een groot offensief het front doorbreken om de havens van Oostende en Zeebrugge te veroveren. Op die manier konden de Duitse duikboten uitgeschakeld en de geallieerde aanvoerlijnen gestabiliseerd worden.

Het offensief begon met de zogeheten mijnenlag van 7 tot 14 juni. Via ondergrondse tunnels wilden de Britten de Duitse stellingen bereiken en ondermijnen. In grote mate lukte het de Britten een twintigtal dieptemijnen te laten ontploffen. De Duitse troepen moesten incasseren maar waren niet verslagen.

Op 12 juli bestookte het Duitse leger de Britten voor het eerst met een nieuw gas: mosterdgas, Yperiet. Ook dit moet genoteerd worden als een trieste kwalitatieve stap in de oorlogvoering. Het zou helaas niet de laatste maal zijn dat technologische of wetenschappelijke kennis ten dienste werd gesteld van barbarij.³ Het effect was zo destructief én indrukwekkend dat de Entente het wapen meteen ook begon in te zetten. Op de laatste dag van juli startte Fransen en Britten in de omgeving van Ieper een aanval over een breedte van dertig kilometer. Het bereiken van de havens Oostende en Zeebrugge was nog steeds het doel. Op 16 augustus namen de Britse troepen Langemark in, het dorpje dat reeds in oktober-november 1914, in de Eerste slag om

< Kleurpotloodtekening van Julien Van Putte met Belgische soldaten op een loopbrug over het overstroomd gebied aan het IJzerfront, 1914-1918. [ADV, VTBY 57/2]

² J. Lee, *The Warlords: Hindenburg and Ludendorff*, London, 2005.

³ P. Sloterdijk, *Luftbeben. An den Quellen des Terrors*, Frankfurt am Main, 2002.

leper, zware oorlogsbeproevingen had doorstaan. De onophoudelijke regen maakte van het terrein een modderig en drassig gebied. De Duitse verdediging hield grosso modo stand. Pas op 6 november zouden de Canadese troepen Passendale vereveren, twee maanden later dan aanvankelijk gepland. Voor de Duitsers betekende het verlies van Langemark ook een morele opdoffer. Langemack genoot in Duitsland immers bekendheid doordat bij de Eerste Slag om Ieper in november 1914 reservetroepen bestaande uit jonge, onervaren soldaten – de zogeheten studentenregimenten – door het Britse leger werden verslagen. Vanwege de Duitse welluidendheid werd ‘Langemarck’ een propagandistisch symbool. Vandaag nog herinneren vele straatnamen en de Langemarckhalle in Berlijn aan de cultus die rond die gebeurtenissen ontstond.

IN BEZET BELGIË

De machtsverschuiving in Duitsland had niet alleen ingrijpende gevolgen aan het front, maar ook in bezet gebied. Daar moest alles – mens, dier en goed – ten dienste gesteld worden van de oorlog. De stemming onder de bevolking speelde hierbij geen rol meer. Zogenaamde reputatieschade – sowieso al moeilijk te vermijden na de harde beproevingen van de eerste jaren – kon het Duitse opperbevel niets schelen. Stabilisering op de langere termijn was geen objectief meer. Aan het hoofd van de bezetting voltrok zich in de lente van 1917 noodgedwongen een wijziging. Op 17 april overleed gouverneur-generaal Moritz von Bissing in zijn residentie, domein Drie Fonteinen te Vilvoorde. Hij werd vervangen door generaal Ludwig von Falkenhausen die na in de ogen van de staf gefaald te hebben in de Slag om Arras door Ludendorff van zijn post als hoofd van het Zesde Leger ontheven werd.⁴ Het regende Duitse verordeningen en al wat de oorlogsinspanningen ten goede kon komen werd opgeëist. Scharste, honger en kou waren het lot van de bevolking.⁵

De stugge houding van het bevriende Groot-Brittannië was daar niet vreemd aan. Dat handhaafde strenge beperkingen op de invoer van voedsel in België uit vrees dat deze kostbare goederen de bezetter en diens oorlogsinspanningen ten goede zouden komen. Hoe ‘beter’ de Belgen het onder de bezetting zouden hebben, hoe milder ze zich zouden opstellen tegenover hun bezetter, aldus een aantal strategen aan de Thames. Basisvoedsel zoals aardappelen kostte in 1917 driemaal meer dan in 1914 en was op sommige plaatsen alleen nog maar op de zwarte markt te vinden.

In het Franse Le Havre keek de Belgische regering machteloos toe, tot toenemende irritatie van koning Albert I. Op 14 juni 1917 schreef die één van zijn ministers aan, de liberaal Paul Hymans: *“En wat zou het een geweldig argument voor de revolutionairen*

⁴ Ludwig von Falkenhausen (1844-1936) mag niet verward worden met zijn neef Alexander von Falkenhausen (1878-1966) die militair gouverneur van bezet België en Noord-Frankrijk zou worden van mei 1940 tot juli 1944.

⁵ S. De Schaepdrijver, *De groote oorlog. Het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Antwerpen-Amsterdam, 2013, pp. 229 e.v.

vormen: de koninklijke Belgische regering die haar stem niet kan verheffen om zeven miljoen landgenoten - voor wie zij, ondanks de inval, verantwoordelijk blijft - te redden".⁶ Er waren echter in 1917 geen revolutionairen, voldoende talrijk en minimaal georganiseerd en actief, om dit falen te kapitaliseren. Drie dagen later richtte de vorst zich vanuit De Panne tot regeringsleider De Broqueville om hem mee te delen dat "de bevoorradingskwestie een kritisch punt heeft bereikt". De koning zegde de kwestie in detail bestudeerd te hebben en was tot de conclusie gekomen dat de regering niet tegen haar taak opgewassen was. Het land, zo schreef hij scherp, zou zijn regeerders de schuld van haar lijden geven.⁷

Honger en armoede waren niet de enige gevolgen van de opgevoerde Duitse oorlogsinspanningen. Vanaf eind 1916 werd vanuit Duitse industriële middelen met kracht gepleit om de dwangarbeid op te voeren en "het grote mensenreservoir in België" aan te spreken.⁸ Zowel in het *Generalgouvernement* als in het *Etappengebiet* werd de jacht geopend op werkloze Belgen. De deportaties zorgden voor een sfeer van terreur. Enerzijds wakkerden ze het verzet aan. Maar gecombineerd met de schaarste maakte de jacht op werklozen en het feit dat men in Duitsland loon kreeg (en het achtergebleven gezin ook nog wat geld) dat niet weinigen geneigd waren toe te geven en zich aan te melden.

BELGEN AAN HET IJZERFRONT

In de Westhoek was voor de Belgische troepen de bewegingsoorlog na de IJzerslag van november 1914 tot stilstand gekomen. Van de in de Eerste Wereldoorlog 26 000 gesneuvelde Belgische soldaten viel een derde in deze korte periode. Het Belgische leger had daarna stellingen ingenomen over een lengte van dertig kilometer, van onder Nieuwpoort tot tien kilometer voor Ieper. Aan de overzijde van de IJzer lagen de troepen van het Duitse Vierde Leger. Tussenin was de vlakte onder water gezet, wat de Duitsers verplichtte te wijken en een einde stelde aan die eerste IJzerslag. De inundaties maakten dat de zone niet gunstig was voor offensieven. Dat maakte het front relatief rustig, maar nam geenszins weg dat koude, kilte en de "eeuwige regen die de Vlaamse lucht op ons neerstort" nauwelijks te verduren waren.⁹

In de loopgraven ontbrak het de Belgen aan zowat alles: officieren, munitie, artillerie, kledij, moreel... Het uitgedunde soldatenbestand zou stilaan terug aangevuld worden dankzij via Nederland gesmokkelde vrijwilligers uit bezet gebied en lichtenen

6 M.-R. Thielemans, *Albert I: carnets et correspondance de guerre 1914-1918*, Paris-Louvain-la-Neuve, 1991, p. 413. Geciteerd in S. De Schaepdrijver, *De Grote Oorlog [...]*, p. 252.

7 M.-R. Thielemans, *Albert I: carnets et correspondance de guerre [...]*, p. 413. Eigen vertaling.

8 S. De Schaepdrijver, *De Grote Oorlog [...]*, p. 239.

9 Aldus de Duitse officier Rudolf Binding, *Aus dem Kriege*. Zie in: J. Glover & J. Silkin (eds.), *The Penguin Book of First World War Prose*, London, 1990, p. 93. Geciteerd in S. De Schaepdrijver, *De Grote Oorlog [...]*, p. 187.

miliciens van Belgen in het buitenland, de zogenaamde 'tiende provincie'. In totaal zouden circa 350 000 Belgen deelnemen aan de loopgravenoorlog van wie twee derde ook daadwerkelijk aan het front.¹⁰

Onder deze mensen ontstond een grondige afkeer van het officiële discours. Wat ze op dinsdagen, donderdagen en zaterdag in het legerblad lazen, strookte niet met de rauwe werkelijkheid die hún ervaring was. Het door het Ministerie van Oorlog uitgegeven *De Legerbode* werd aan het front dan ook de 'Leugenbode' genoemd.¹¹ In de ogen van deze gewone soldaten, zowel Vlaamse als Franstalige 'piotten', was het voor de veilig gesitueerde elites ook makkelijk om *jusqu'au-boutiste* te zijn: blijven oorlog voeren tot de volledige en onvoorwaardelijke capitulatie van Duitsland. Die strategie werd aanvankelijk gedeeld door kardinaal Mercier. Ook de BWP-leiding met patron Emile Vandervelde maar ook met voormalige tenoren van de linkervleugel als Hendrik De Man en Waalsgezinden als Jules Destrée had zich achter die strategie geschaard. Zowel De Man als de oudere De Brouckère hadden zich in 1914 als vrijwilliger bij het leger gemeld.¹²

VLAAMSE KWESTIE

Er was niet alleen wrevel over het officiële discours of over het hetzerige patriottisme in de Fransgezinde Belgische pers zoals de *Vingtième siècle*. Dat oorspronkelijk katholieke blad werd inmiddels vanuit Le Havre en dan Parijs uitgegeven door Fernand Neuray die er vanaf 1915 ook een Nederlandse versie aan toevoegde, *De Vaderlander*.¹³ Ook de Franse eentaligheid van de legerleiding werd als ergerlijk en schandelijk ervaren door Vlaamse soldaten die de meerderheid uitmaakten van de Belgische fronttroepen. Dat Vlaamse overtal werd jarenlang overdreven, voornamelijk in Vlaams-nationale publicaties waar doorgaans over 80 en zelfs over 90 procent Vlamingen werd geschreven. Maar het overtal was wel degelijk reëel. Op basis van wetenschappelijk onderzoek – meer bepaald de lijsten met gesneuvelden die in het *Staatsblad* verschenen – kwam men tot een discrepantie van 9 à 15 procent tussen bevolking en gesneuvelden. De laatste maal vóór de oorlog dat die bevolking geteld werd – bij de volkstelling van 1910 – maakten Vlamingen 55 procent uit van de totale Belgische bevolking.¹⁴ Dit gaf

10 S. De Schaepe, *De Groote Oorlog [...]*, p. 186.

11 De jaargangen 1914 tot 1918 werden inmiddels gedigitaliseerd en zijn online raadpleegbaar. http://limo.libis.be/primolibweb/action/dlDisplay.do?vid=KULeuven&search_scope=ALL_CONTENT&docid=32LIBIS_ALMA_DS71124996510001471&fn=permalink.

12 V. Scheltiens, *Une infime minorité. Radicaal links in België, 1914-1921*, in: *Brood en Rozen*, nr. 4, 2017, pp. 4-33.

13 E. Defoort, *L' Action Française dans le nationalisme belge*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis (BTNG)*, nr. 1-2, 1976, pp. 113-152.

14 Zie voor deze discussie de bijdragen van o.m. F.E. Stevens (1976), L. Schepens (1978), L. De Vos (1984) en H. Keymolen en L. De Vos (1988). Br. De Wever, *Greep naar de macht, Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*, Tielt-Gent, 1995, p. 28 en voor de verwijzingen naar de verschillende discussiebijdragen: p. 637.

- > Spotprent betreffende het taalgebruik in het leger. *De Vlaamsche Smeder*, 5 mei 1918. [ADVN, VY 900152]

dit niet alleen een oververtegenwoordiging van Vlamingen aan het front, het zorgde ook voor een contrast tussen een Franstalige legerhiërarchie met onder zich een meerderheid van Vlaamse soldaten.

Vanuit Le Havre had de Belgische regering de gemoederen nog wat verhit door te verklaren dat haar belofte van naoorlogse hervorming van de universiteit niet noodzakelijk een volledige vervlaamsing zonder meer betekende.¹⁵ Die eis, speerpunt van de Vlaamsgezinde actie, had vóór de oorlog niet alleen Vlaamse katholieken, liberalen en socialisten verenigd – cf. de drie kraaiende hanen: de katholiek Frans Van Cauwelaert, de liberaal Louis Franck en de socialist Camille Huysmans – maar de beweging ook voor het eerst massa-allures bezorgd.

Waar de Belgische regering daarmee vooral de Vlaamsgezinde soldaten aan de IJzer zwaar teleurstelde, stond de Duitse bezetter klaar om de Vlaamse beweging een binnenweg aan te bieden die even spectaculair als destructief was. Hiermee raken we het thema van het activisme dat in bezet België werd "*uitgespuwd door de overgrote meerderheid van de bevolking*", zoals Hendrik Elias het in *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging* zou formuleren.¹⁶ "*Het handvol*" dat niet "*onder de grond wilde kruipen en zich stilhouden*" – het citaat is nog steeds van de historicus en voormalig VNV-leider Elias – werd geschat op amper 20 000 zielen.

Maar wat de Duitsers voorspiegelden, was wel degelijk spectaculair. Vooreerst was er de prompte vernederlandsing van de Gentse universiteit. In oktober 1916 was de zogenaamde von Bissing-hogeschool met veertig studenten van start gegaan. Op 21 maart 1917, werd door de gouverneur-generaal de bestuurlijke scheiding afgekondigd. Vlaamse ministeries zouden in Brussel blijven; de Waalse naar Namen verhuizen.

15 L. Wils, Het aandeel van de 'Flamenpolitiek' in de Vlaamse natievorming, in: *BTNG*, jg. 45, 2015, nr. 2-3, p. 226.

16 H. Elias, *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging*. 1914/1939, dl. 2, Antwerpen, 1969, p. 178.

Ambtenaren die zich daar niet bij konden neerleggen, werden naar Duitsland gedeporteerd. Na de vorming van de Raad van Vlaanderen, een *would-be* parlement zonder representativiteit en volgens Lode Wils “*machteloze marionetten van de bezettende overheden*”, zou ook nog eens de onafhankelijkheid van Vlaanderen uitgeroepen worden.¹⁷ Er is een historiografisch debat gevolgd op deze gebeurtenissen rond de vraag wat nu het aandeel was van Duitse ‘uitlokking’ en wat het resultaat van zelfstandige Vlaamsgezinde activiteit, waarbij het laatste woord – voorlopig althans – door Lode Wils werd geschreven.¹⁸

De Vlaamsgezindheid die geactiveerd werd tegen deze taalwantoestanden werd eveneens ingegeven door een vrees voor verwildering, moreel verderf aan het front. Dat thema stond al van bij de embryonale staat van de Vlaamse beweging centraal en richtte zich tegen een Franstaligheid die als ongodsdienstig, chaotisch en losbandig gerepresenteerd werd. Ze vormde volgens deze representatie een gevaar voor de eigen jeugd, die als vroom katholiek werd afgeschilderd en die rustig heette te gedijen in een ruraal milieu.¹⁹ De Vlaamse actie was dus in sterke mate in handen van katholieke intellectuelen, niet weinigen voormalige studentenleiders.

VERSCHAEVE IN ALVERINGEM

Verschaeve gold als mentor van deze generatie jonge flaminganten die hem teder ‘Onze Liefste Grote’ noemden.²⁰ In de zomer van 1917 was de in Ardoorie geboren priester, letterkundige en kunstenaar 43 jaar. De onderpastoor van Alveringem had zijn reputatie al vóór het uitbreken van de oorlog gevestigd. Onder het pseudoniem Oorda had hij naam gemaakt in het tijdschrift *Jong Dietschland* en ook op bijeenkomsten was hij een gevierd spreker. Als kapelaan van Alveringem, een paar kilometer achter het IJzerfront, werd Verschaeve tijdens de oorlog de ‘proost’ van de Vlaamsgezinde intellectuelen onder de Belgische troepen. De onderpastoor was de bezieler en geestelijke vader van de Frontbeweging. Het nam niet weg dat hij getormenteerd was door de oorlogservaring. Hij leed psychologisch en dreigde, aldus Romain Vanlandschoot, aan neurasthenie (zenuwziekte) ten onder te gaan.²¹ Het zou hem heen en weer slingeren tussen strakke politieke posities en tuinieren of boetseren.

Alveringem was één van de eerste bewoonde dorpen achter het front en speelde een rol als plek voor medische verzorging en logistiek knooppunt. Hier kwamen soldaten

17 L. Wils, Het aandeel van de ‘Flamenpolitiek’ in de Vlaamse natievorming [...], p. 228.

18 L. Wils, *Onverfranst, onverduits? Flamenpolitiek, Activisme, Frontbeweging*, Kalmthout, 2014.

19 V. Scheltiens, *Met dank aan de overkant. Een politieke geschiedenis van België*, Antwerpen, 2017.

20 Voor de biografie van Verschaeve, zie: R. Vanlandschoot, *Kapelaan Verschaeve*, Tielt-Gent, 1998. Voor de door Romain Vanlandschoot en Daniël Vanacker geannoteerde dagboekfragmenten van Cyriel Verschaeve, zie, C. Verschaeve, *Oorlogsindrukken*, Gent, 1996.

21 R. Vanlandschoot, *Kapelaan Verschaeve [...]*, p. 185.

na hun frontdienst recupereren. Voor de enen was er het vertier, voor de anderen de pastorie waar ze mentaal soelaas konden vinden bij de kapelaan.

Verschaeve zette zich in voor de oprichting van Vlaamse gebedenbonden en studiekringen waar zedelijkheid en Vlaamsgezindheid in een onverbreekelijke nexus opgediend werden. 'Alles voor Vlaanderen, Vlaanderen voor Christus', het vooroorlogse studentencredo bezette in deze mouvance alle centraliteit. Concrete uitvloeisels waren onder meer de Heilig-Hartbonden van de voormalige studentenleider en hulpdokter Hilaire Gravez en de activiteit van gynaecoloog Frans Daels. Een andere notoire figuur in de 'verheffingsinspanningen' van de Vlaamse jeugd was Marie-Elisabeth Belpaire. Deze dochter van welgestelde Antwerpse industriëlen langs moederszijde was goed geconnecteerd én Vlaamsgezind. In 1915 richtte 'mamieke', zoals ze genoemd werd, samen met de kapucijnenpater Ildefons Peeters *De*

Belgische Standaard op. Hoewel ze aanvankelijk weigerachtig tegenover de lancering van het blad had gestaan, sloot het programma van *De Belgische Standaard* nauw aan bij de principes van Belpaire zelf, die haar Vlaamsgezindheid steeds aan een overtuigd Belgisch patriottisme had gekoppeld.²²

Vlaamsgezinden spendeerden veel energie aan de discussie over het al dan niet fuseren van *De Belgische Standaard* met *Ons Vaderland*, het dagblad dat in Calais werd uitgegeven. Van december 1914 tot half 1916 was dat blad vrij kleurloos geweest. Maar vanaf de zomer van 1916 sloeg het een radicalere toon aan en zou het uitgroeien tot de officieuze spreekbuis van de Frontbeweging.

Aan het front kwam ze tot stand, maar hier in de onmiddellijke achterhoede werd de Vlaamse 'oorlogsgeneratie' ideologisch gevormd. Het was een generatie waarvan in Frankrijk de lotgenoten de *génération de feu* en in Italië de *trincerocrazia* zouden ge-

^ Marie-Elisabeth Belpaire, s.d.
[ADVN, VFD 2]

— 22 G. Reymanants, *Marie Elisabeth Belpaire. Gender en macht in het literaire veld, 1900-1940*, Leuven, 2013, pp. 132-133.

noemd worden en onder wie, in het interbellum, vele elementen zouden radicaliseren en de extreemrechtse nieuwe ordegedachte zouden omhelzen.²³

De oudere kapelaan zou op dit faliekant appel niet ontbreken.

SOCIALE ONRUST, OPSTAND EN REVOLUTIE

Begin 1917 volgde Louis Ruquoy de overleden Felix Wielemans op als stafchef van het Belgische leger. Ruquoy, een havik, pakte meteen uit met een verbod van deze Vlaamse studiekringen. Er was wel degelijk aanleiding voor nervositeit binnen de militaire hiërarchie in wiens ogen zowat overal agitatie de kop opstak. Rond dezelfde periode waren de arbeiders in de Belgische artilleriefabriek bij Le Havre in staking gegaan tegen het lage loon en het karige voedsel.²⁴

De militaire veiligheidsdiensten waren als de dood voor sociale onrust. De activiteiten van de Frontbeweging beschouwden ze als staatsondermijnd. Noch de veiligheidsdiensten noch de Frontbeweging waren blind voor de internationale context. Een jaar eerder had in Ierland de Paasopstand plaatsgevonden waarbij republikeinse troepen delen van Dublin bezetten, een regering vormden en de onafhankelijkheid afkondigden. Uiteindelijk werden ze door een Britse militaire overmacht overwonnen en werden de leiders geëxecuteerd. De Paasopstand bleef zeker niet onbesproken in Vlaamsgezinde persorganen zoals *Ons Vaderland*. Daarin werd ook opmerkelijk vaak naar Rusland verwezen. De Februarirevolutie (die van 8 tot 15 maart plaatsvond) had tsaar Nicolaas II tot aftreden gedwongen. Op een aantal plaatsen waren Russische soldaten beginnen betogen en aan het muiten geslagen. Tientallen, mogelijk honderden officieren werden gedood. Er werd een Voorlopige Regering gevormd onder leiding van de liberaal Lvov die snel zou opgevolgd worden door de sociaal-revolutionair Aleksandr Kerenski. Die startte in de zomer van 1917 een militair offensief zoals beloofd aan de bondgenoten van de Entente. In die context voelden almaar meer moegestreden soldaten zich aangetrokken door de radicalere bolsjevieken die voor de stopzetting van de oorlog pleitten. Dat bolsjevistische standpunt vond ook gehoor onder Duitse troepen (die in november 1918 massaal zouden muiten) en andere legers. Aan het IJzerfront zou ook de Antwerpenaar Antoon Pira zich laten inspireren door deze 'defaitistische' houding. Hij richtte een Algemeen Vlaamsch Democratisch Verbond op, organiseerde werkstakingen achter de linies. Uiteindelijk zou hij gearresteerd en door de krijgsraad veroordeeld worden. Maar dan zitten we al een zomer verder.

²³ E. Traverso, *À feu et à sang. De la guerre civile européenne*, Paris, 2007, p. 247.

²⁴ S. De Schaepe drijver, *De Grootte Oorlog [...]*, p. 212.

DRUKKINGSGROEP

De Frontbeweging ging ondergronds en manifesteerde zich vanaf februari 1917 binnen het Belgische leger als een drukkingsgroep. Ze beschikte over goede inlichtings- en communicatiekanalen en met het blad *Ons Vaderland* beschikte ze over een spreekbuis om haar ideeën te verspreiden. De structuur werd hiërarchischer en geheim. De leiding was in handen van 'ruwaard' Adiel Debeuckelaere en diens twee secretarissen, Hendrik Borginon en Filip De Pillecijn, de zogenaamde 'geheimschrijvers'.

Op 11 juli trad de groep op spectaculaire wijze in de openbaarheid met een 'Open brief aan de koning van België, Albert I' waarin ze klaagde over de miskening van de Vlaamse taal in het Belgische leger en de vervolging van Vlaamse militairen aan de kaak stelde. De activistische 'realisaties' – vernederlandsing van de Gentse universiteit, Raad van Vlaanderen – werden niet veroordeeld. Ze werden verklaard aan de hand van de Belgische passiviteit inzake taalherformingen.

*"We hebben geen vertrouwen in onze oversten die ons meer dan ooit tegengaan. De pers, die ons gedurig bekampt, wordt gesteund. We wantrouwen de regering die door ons gestemd, misbruik makend van haar gezag ons 85 jaar lang heeft bedrogen. In U alleen, O Koning geloven we nog: op 5 Augustus 1914, wist gij de Vlamingen aan te spreken, lijk het behoorde, als wilde ge aantonen dat we terecht op U mogen rekenen, zoals op den aanvoerder van het Vlaamsche leger in 1302. Gij staat hier te velde om recht en eer te verdedigen en zult dit nooit bewust dulden dat uw eigen onderdanen door hun en uw machthebbenden in die eer en dat recht gekrenkt worden. Ook daarom komen we U ter gelegenheid van het Guldensporenfeest om ons recht vragen. Van af 1830, begon de lijdensgeschiedenis van het Vlaamsche volk. Ons volk is verachtterd, verongelijkt, diep vervallen. In België is voor de Walen alles, voor de Vlamingen niets. We wilden dat de grondwet die zegde dat alle Belgen gelijk zijn voor de wet, geen ijdel woord bleef (...)."*²⁵

Deze 'Open Brief aan de Koning' werd op duizend exemplaren gedrukt in de school van meester Selschotter, in Alveringem, vlak bij Verschaeve.²⁶ Uit de brief spreekt zowel diepe ontgoocheling – historisch retroactief geprojecteerd – als hoop op een Belgisch herstel waarin Vlamingen en Walen elkaars gelijken zouden zijn. De koning noch de Belgische natie werden afgevallen. De regering was kop van jut, niettegenstaande de Frontleiding goede en nauwe contacten onderhield met een aantal regeringsleden zoals de Vlaamse katholiek Joris Helleputte.

²⁵ Voor de integrale versie van deze brief, zie online: <http://lib.ugent.be/viewer/archive.ugent.be:09ADF63E-1719-11E2-A8D9-5A520D0ED9C1#?c=0&m=0&s=0&cv=0&r=0&xywh=2713%2C0%2C9436%2C5939>.

²⁶ L. Devliegher & L. Schepens, *Front 14/18*, Tielt, 1968, p. 35.

In een internationaal comparatief perspectief is het opmerkelijk dat de regering contacten bleef onderhouden met de Frontleiding. Debeuckelaere werd begin 1918 door de katholieke minister Prosper Poulet naar Le Havre ontboden, waar hij naar eigen zeggen *“als simpele piot vorstelijk werd ontvangen”*.²⁷ De drie weken die Debeuckelaere – toch de leider van een semi-clandestien netwerk dat illegale publicaties onder soldaten verspreidde binnen een leger in oorlog – daar in Belgische regeringskringen doorbracht, staan alleszins nogal haaks op een zeker unilateraal Vlaams-nationalistisch zelfbeeld annex victimiseringsdiscours.

Toch is het onmiskenbaar dat de Veiligheid van de Staat na het uitbrengen van de brief aan de koning tot scherpere vervolging van Vlaamsgezinden overging. De Veiligheid voerde een klopjacht op wie in het bezit was van die brief. Een aantal soldaten werd opgesloten in de kampen van Fresnes en Auvours. Vermits koning Albert niet expliciet op het pamflet reageerde, begon de stemming zich ook tégen hem te keren. Ook Verschaeve had positie ingenomen. Hij, naar wie in de brief verwezen werd, bleef pal, ondanks kritieken dat hij zijn engagement op zijn priesterschap liet voorgaan. De activistische ‘realisaties’ – in casu de vernederlandsing van de universiteit – konden niet zomaar overboord gekieperd worden en moesten – integendeel – na de oorlog geconsolideerd worden. Nog voor de zomer had de kapelaan zich definitief gekeerd naar het activisme.²⁸

Half juli bracht hij *Judas* uit, een werk dat in het algemeen zeer positief onthaald en breed besproken werd. Intussen zat Verschaeve zelf volop op de radar van de Staatsveiligheid. Er werd een huiszoeking gevraagd, maar premier Charles de Broqueville stond die niet toe; er werd om zijn overplaatsing naar Frankrijk gevraagd. Op last van de premier kwam Mgr. François De Brouwer, deken van Menen, hem verzoeken vrijwillig de streek te verlaten: *“Gij zijt indésirable en men wil u van ‘t front wegsturen”*.²⁹ De Brouwer was Verschaeves oud-superior in het Klein-Seminarie van Roeselare. Maar ook deze band kon de kapelaan niet vermurwen; hij weigerde. De Brouwer zou hem bij de premier verdedigen en ook Belpaire bemiddelde en suste.

WIE BLIJFT, DIE SCHRIJFT

Niet alleen besliste Verschaeve te blijven. In augustus 1917 noteerde hij in zijn dagboek dat hij na lang aarzelen twee brieven zou schrijven: één aan de paus en één aan de kardinaal.³⁰

< Adiel Debeuckelaere, Commandant Sevens
en Hendrik Borginon aan het IJzerfront, 1918. [ADV, VFAY 713]

27 S. De Schaepdrijver, *De Grootte Oorlog* [...], p. 215.

28 R. Vanlandschoot, *Kapelaan Verschaeve* [...], p. 188.

29 R. Vanlandschoot, *Kapelaan Verschaeve* [...], pp. 190-191.

30 R. Vanlandschoot, *Kapelaan Verschaeve* [...], p. 191.

Ook in Rome boog de kardinalencommissie zich midden augustus over Mercier en de Vlaamse zaak. Door zijn kritiek op het activisme poogden de Duitsers hem in Rome in nauwe schoentjes te brengen.

Naast zijn *Brief aan Zijne Eminentie Kardinaal Mercier* volgde op 8 augustus van zijn hand een tweede brief aan de koning, 'de opperbevelhebber van het leger'. Ditmaal handelde Verschaeve op verzoek van de Frontleiders, verwijtend, bitter.

Over de exacte data van deze brieven is niet altijd even grote duidelijkheid. Vast staat dat de koning op 15 augustus juffrouw Belpaire in audiëntie ontving die daarop met een verslag uitbracht bij Verschaeve.

Een paar dagen later stond juffrouw Belpaire alweer bij Verschaeve in Alveringem in het gezelschap van minister Aloïs Van de Vyvere die opende met de woorden: "*Ik kom naar u om het te weten*". In zijn dagboek schreef Joris Van Severen, vriend en bewonderaar van de kapelaan, enthousiast:

*"Goed nieuws. Van de Vyvere op 't front met Mamieke bij Verschaeve! Daar hebben [ze] aan wie te spreken gehad! Hoe gelukkig ben ik dat hij de centrale ziel wordt en de strenge stem. Met hem aan de kop gaan wij een zekere weg en een ware weg. Hij is waarlijk koning van Vlaanderen en wij zijn soldaten. Dit is mij een wijde troost."*³¹

De grenzeloze adoratie van Van Severen en het naïeve geloof dat eruit sprak, stonden haaks op een complexe realiteit. De minister toonde zich bereid tot een informeel contact met de Frontleiding, die daar niet wenste op in te gaan. Een constructieve uitkomst leek niet binnen handbereik.

Intmiddels had, op 1 augustus, paus Benedictus XV, de 'vredepauz', een plechtige oproep gericht aan alle oorlogvoerende landen om de wapens neer te leggen en vrede te sluiten. Op 5 oktober zou Verschaeve ook hem een brief schrijven. Surfend op diens *démarches* voor vrede, poogde de kapelaan de Vlaamse zaak onder de aandacht te brengen en pauselijke bescherming te bekomen voor een roadmap richting federalisme en zelfbestuur die, althans volgens Verschaeve, het Vlaamse volk al uitgetekend had.³²

Er zou nog veel meer geschreven worden. In oktober volgde de publicatie van het manifest *Vlaanderens Dageraad aan de IJzer*, voornamelijk opgesteld door Hendrik Borginon en volledig gesteund door Verschaeve.

— 31 D. Vanacker, *Cyriel Verschaeve aan het IJzerfront*, in: C. Verschaeve, *Oorlogsindrukken*, Gent, 1996, pp. 106-107. Dagboek Joris Van Severen, 24 augustus 1917.

32 R. Vanlandschoot, *Kapelaan Verschaeve [...]*, p. 195.

In maart 1918 zou Verschaeve uitpakken met zijn radicale catechismus, vanwege pedagogische motieven opgesteld in een vraag-en-antwoord-formule en gericht op een breder publiek: *Kort begrip van de Vlaamse beweging in 't jaar 1917*. Een reorganisatie van de staatsstructuren moest uitmonden in zelfbestuur. "Dit is Vlaanderens uur", schreef de kapelaan.

OKTOBERREVOLUTIE, BREST-LITOVSK, MUITENDE MATROZEN, NOVEMBER 1917

- 26 oktober volgens de Russische kalender - namen de bolsjewieken in Rusland de macht. Hun ordewoord 'vrede, brood en land' was niet in dovemansoren gevallen. De vrede werd afgedwongen tegen een hoge prijs. Op 13 december werd het vredesverdrag van Brest-Litovsk getekend tussen de Duitse regering en de kersverse Sovjet-machthebbers die veel grondgebied afstonden.

Dit militaire soelaas in het oosten zou de Duitsers even de illusie verschaffen dat de oorlog toch nog kon gewonnen worden. Hindenburg kondigde een militair eindoffensief aan. Meer oorlog, meer slachtoffers, meer ellende.

Maar aan de Duitse basis knaagde het al langer en de implosie wenkte. Muitende matrozen en nadien hele regimenten hadden er een jaar later schoon genoeg van. Uiteindelijk zou Willem II asiel in Nederland vinden en was de dolkstoot-legende geboren. Duitsland had de oorlog verloren.

Hoewel in essentie een Europees conflict werd er behalve aan het oostfront, ook aan de Middellandse Zee en in de kolonies gestreden. Van de 1,7 miljard bewoners op aarde bleven er slechts 135 miljoen neutraal: in Nederland, Zwitserland, de Scandinavische landen en Spanje.³³ Dat het, naar de omschrijving van Ludendorff, ook een '*totale Krieg*' was, bleek onder meer uit menselijke en materiële kost. Tussen 8,5 en 10 miljoen soldaten en nog eens circa 22 miljoen burgers lieten het leven. Ook meer dan 76 000 Belgen overleefden de Eerste Wereldoorlog niet.³⁴

33 L. De Vos, T. Simoens, D. Warnier & F. Bostyn, 14-18. *Oorlog in België*, Leuven, 2014, p. 345.

34 L. De Vos, T. Simoens, D. Warnier & F. Bostyn, 14-18. *Oorlog in België* [...], pp. 519-520.